

soveca, dokle se spominju ostali zapovjednici okolnih sela, kula i gradova, a Ključicu nikad spomena.

Kako su Turci u blizini veliko trgovište u Drnišu zasnovali, i poglaviti put od Ključica odvratili kraj Drniša na most, koga su bili na Cikoli sagradili, tako je po prilici Ključice kao suvišno na vieke zapušteno.

Fr. Stip. Zlatović.

Starine u Bristi-Pasičini okružn. poglavarstva Metkovskoga.

... Sto se tiče predistoričkih doba nadjeni su do sada pod Gradinom: komad mlata i kugljica od nefrite. Kod župničke crkve, u župničkomu vrtlu sada zapušćenom, nadjeno je: jedan obli komadić od tremolite, komad mlatića od kremenjače i više komadja drugih; suviše sila komada hrbina od crne i žutkaste tjestine u sridi, a s nutra i s dvora navučen je erljjeni lip. Vidi se, da su ta posudja bila učinjena samim rukam, brez pomoći čekrika. Niže crkve nadjen je komadić od izgadjene nefrite, a prilično da je od ciepak od oveće kamenite siekirice. U malo gori spomenutomu vrtlu nagjen je veliki zub neke vrste preživača. Vriedi spominjati, da u cijoj okolici župničke crkve i župničkoga stana sila je naći hrbina razlupanih lonaca sasvim primitivne ragje, i uz to množija kovačine, po kojizim bezdvojbeno more se suditi, da je bilo u niko vrieme sila tvornica za salivanje kovina; a nemore se cieniti, da su to bile proste kovačnice, jer tizih komadja nahodi se u velikomu broju i po drugim predjelim u istomu selu. Imade na više mistah tako zvanih Gradina. Jedna je odma niže župničke crkve, jedno sto koračaja daleko od iste. To je glavica osamljena po srid litica, visoka je kakvih 120 metara, nema osobitoga imena, već je svit zove prosto gradinom. Cila je ta glavica sastavljena od prirodnih klisurina, a na njoj ne raste nikakvo stablo, ter jedva da se gdi ugleda malo ledine. Sva je okrugla i čunjasta i tako upravnih crta, da bi rekao, da je nožom izrezana. Od podanka do na vrhu na više mista vidit je izprekinutih komadja suhozidina sastavljenih od velikih i neuradjenih stiena, 4¹/₂ met. dugih, 1 širokih, 1 70 visokih. Ako uzmeš na obzir klisurasto dno, na kojemu se te zidine dižu, i klisure, koje jih svnkud obkolišu, k tomu nestadak zemljišta spodobna za ma koju hoćeš težačku raduju, tada nemoreš

posumljati na ostanke kućnih zidinah, ni na megje uradjenih niekoč podića, već pristavlja ti se odma na pamet, da su to predhistorički meterizi. Po svoj toj glavici razsijani su tamo amo komadići hrbina, radje i tjestine kao gori spomenutih. Na vrh te Gradine nema vidjeti kakvih ostanaka zidina nit u klaku nit suhozidina. Ja sam tvrdo uvjeren, da izkopavanje u toj glavici prinielo bi silu predmeta iz predhistoričke dobe. Na pram toj glavici na podnevu druga je malo viša od gori opisane, na podnožju brda zvana *Primorske Stine*. Svjet i tu glavicu nazivlje Gradinom, i po istoj je vidjeti gori spomenutih meteriza, i na ovoj više negoli na prvoj naći je kovačine i hrbina, i nglja, ali zidanica nema, nit prilika, da je na vrhu iste mogla bit kakva obrambena sgradja. Na prvoj spomenutoj Gradini imade sa sivero-istoka probijen uzanak i uzprsiiti put, koji brez velikih zavoja penje se do na vrh glavice. Budući da se na vrh te glavice svake godine na Markov dan obavlja blagosov polja, zato držim, da je rečeni put kasnije probijen za tu svrhu. Na drugu glavicu nema puta, već ako želiš do na vrhu izići, moraš se penjati i izmedju litica verati. Treća je znamenita glavica po više Mateljkovih kuća. Ne samo da sviet tu glavicu Gradinomu zove, već celi konšiluk, koj leži na podnožju iste, zove se *podgradinom*, a žitelji *podgradinjani*. Rekao sam, da je ta Gradina znamenita, a kako nebi, kad je okolo iste viditi toliko suhozidnih meteriza, i kad je po istoj razsijano silesija hrbina, ugladjenog kamenja, koje je sa svim raznolično ne samo od mistnih geologičkih formacija već i od bližnjih i daljnih mista. I ta je glavica simetrično, rek bi umitno, zaobljena i naoštrena, a na vrhu nema nikakve sgrade, pak uprav ni dovoljnog prostora, gdje tje mogla ista obstati. Narod puno i razno o toj glavici pripovida. Kažu niki, da je tu bila kula kneza Šalinovića, po čemu se i obližnji konšiluk nazvao Šalinoviće. Kažu drugi, da su pripovidali, da se u istoj nahodi zakopanog blaga, i da je više i više jih na isto nagazili, da je ista udesna itd. Dakako da se iz te pridaje nemore u ničem okoristiti ni arkeolog ni povjestničar, ali opet dovoljne su dokazati strahopočitanje, u kojoj su je držali predji, a i slide je držati potomci, a prilično da je tomu dalo povod množija i različnost starinskih predmeta, kojih se na istoj nahodilo i još danas se nalaze. Znamenita je takodjer Gradina, koja se nahodi u pridilu Pasićine, na vrh glavice, koja se uvukla kao skrajni mejaš primorskih brdina, a baš gdje je na vojničkomu zemljovidu ubiližen

Baranovac. Svit zove tu gradinu kod Tangarije; to zadnje ime izvela je pučka presuda, da je tu bila velika tangarija, a to čine oni po tomu, što na vrh te glavice nahodu se u živcu kamenu izdubljene dvije kamenice od metra dugljine, na pol širine i blizu toliko duboke. U dno istih kamenica pri užjoj strani prošupljeno je duo, kao da bi se iz istih imala iztočiti kakva tekućina. Zašto su te kamenice služile, ja ne bi znao čisto kazati, nu ipak nevirujem, da se predaja dobro slaže s istinom. More bit, da su iste služile za kakav religiozni obred, uzmemoli na obzir, da u staro doba po vrhuncim bi se ponajviše zbivali virozakonski obredi, te prilično je moglo bit tu kakvo posvetilište. Po obroncim rečene glavice dosta je naći hrbina primitivnog oblika i tiestine kao što i finijih crljeno dvogubno oblipjenih komadića suda, ali na žalost sve tako izlupano i tako razpršeno i od voda raznešeno, da nije moguće sastavit jih ujedno. To je sve što reko na površini, a kušao sam kad i kad zaparati u ledinu samo malo, pak odma bi se namirio na slične ostanke. Blizu te gradine mjesto je zvano *Krvarac*, na kojemu se nahodi nekoliko stećaka. O njih ću drugdje; samo mi je ovdje napomenuti, kako na obronku obližnjega brežuljka imade suhozidni meteriz sastavljen od ogromnih neiztesanih kamenja. Bit će četiri metara dug, dva širok i toliko visok. Cila ta zidina tako je čudnovato sastavljena, da se naslanja na jednu samu skrajnu stinu, koja, kad bi se izčupala, cili bi se meteriz strovalio.

Osim spomenutih gradina imade još suhozidnih razvalina i gomila, koje ću spomenuti tekom ove radnje, ali od kojizih nebi mogao ništa točnije ukazati, jer nisam jih mogao češće oblaziti niti za dugo vrime proučiti.

Druga vrsta starinskih spomenika u ovomu su selu *Gomile*. Već je poznato, koliko su se strukovnjaci paleontologi bavili, i koliko se i danas bave iztraživanjem sličnih spomenika, koji se nahode raztrkani mal da ne svugdi ne samo po staromu već i po novome svitu. Gomile kod nas zauzmlju osobitu važnost, pošto malo ili nimalo su bile proučene. Od blizu 15 godina ja se bavim tom znanstvenom strukom, pak već nešto i radjice pripravio, koju na žalost nisam kadar obilodaniti još za sad, nu čekam zgodnije prigode. Uzrok je taj da ovdje neću se odugljiti u opisivanju istih, već ću samo napomenuti o onizim, koje se nalaze u Pasičini, i to u koliko sam jih ja vidijo i oblazio

1^a. *Rotina gomila*. — Nahodi se u strani brda *Rosa*, koje dil Pasičinu od Jezera. Ista gomila izgleda više jezerca. Uz ovu još

su dvi manje, koje nemaju osobitog imena. O Rotinoj gomili pripovieda puk, da ima u istoj sila blaga, i da su dolazili žudje za dignuti ga, ali nema viditi, da je promećana. Cilom kosom, koja se od Jezera pruža do Trnove, većim i manjim brižuljcima nani-zale su se po njima gomile, koje se različnim imenim nazivlju kao *Stražbenica*. Igjući k Jezeru, jedna je na vrh doline (*drage*) u dno doca a druga kraj istoga doca uz erkovnu klačinu. Igjući iz Pasićine u Trnovu posli pol sata hoda medju krševitim glavicam, ostaje ti na desnu ruku na glavici Križ jedna gomila, koja se zato i zove *gomila na križu*. Prama ovoj još igjući napried na drugoj glavici zvanj *na vrh Kravarice* više *Bušme* imade druga gomila. Stupajući napried istim putem priko nekoliko njiva isto na desnu ruku ostaje ti na dno njive velika gomila, koju svit zove prosto *Gomila na pozdiorlje*. Kiteca je tako zvani verošak glavice na sivero-zapadnoj strani sela, u konšiluku *Polutinac*, meoš s primorjem, i tu je gomila i zovu je *na Kitecu*. Na tromedju Pasićine, Graca i Briste u sada spomenutome konšiluku na vrh jedne glavice opet je gomila, a zovu je *Bristova*. U istomu predjelu *Polutinac*, na sivero-zapadu od kuća Marevića, nahodi se gomila zvana *Jedrina*. *Drkuša* je gomila u njivi Ivana Marevića pok Dujma; isto u Polutinam, a druga na brigu *Jablonica* istoimena. Sašazeći niz brdašca s *Polutiná* Kežića kućam *Baranovac* jedna je gomila. To je misto na sami i odaljeno od konšiluka. Svit zove tu gomilu *Gomila pod Kežića* pojate. U ukopalištu kod erkve S. Ante još je jedna gomila, pak je i sama erkva na gomili sagrađjena. Igjući od erkve S. Ante k Bristi na razkrštju kod Musulinovih kuća opet je gomila široka al nizka, zovu je gomila kod Musulinovih kuća. Rek bi da je bilo na toj gomili stečaka, ali sada jih nema, prilično uporabljani u zgradu obližnjih kuća. Slidiš li istim putem, dolaziš na *Zelenikovac*, pak ti na livu ruku ostaje gomila, koju uslied njezine veličine svit prozva *Gomiletinom*. Posli male uzbrdice, kad dodješ na visočinu, odklen ugledaš župničku erkvu, gomila *Muzetina* ostaje ti na livu, a druga brezimena na desnu ruku. Sdonje strane ukopališta na prama podnevu opet je gomila, a na istoj imade stečaka, o kojizih ću u svoje vrime govoriti. Malo niže opet su dvi gomile, jedna nakon druge.

Najlipšia i najveća je ona, koja se diže na gornjoj strani erkve; kad nabrojim još one, koje se nahodu u selu, tad ću se k istoj navratiti da je bolje opišem. Više te iste gomile druge su

dvi male, i zovu se na *Krstine*. Kad si došao k župničkoj kući pak pružlaš oko naokolo, ukazuju ti se gomile na sve strane. Izpod crkve jedno sto metara zaokružio se veliki dolac, kog zovu *Lokve* stoga, što je na kraj istoga izdubljen bunar, a drugi opet više njega. Napram rečenim lokvam na putu, koji vodi Ušurčevim kućam *Vučija* je gomila, pak je druga malo dalje na *Navijalim*. Blizu istih kuća velika je gomila kod *Oborinu*: pod *Vrtanjkom* je druga. *Tundarovicia* je glavica, gomilom istog imena na vrh nje. Više Krča. kud se igje *Plečašcrim* kućam, gomila je na strani glavice, koja usporod stoji sa malo gori spomenutom *Tundarovicom*.

Pet jih redom nanizale su se više župničke kuće od ograde do crkvene klačine, pak na vrh glavice isto više župničke kuće *Milovaća* je gomila. Kad prevališ tu glavicu pak salaziš nezgodnim i strmenitim putom, koj vodi k Radalječevim kućam, na pol puta na srid istoga imade gomila, koja uslid njezine maline nazvali su je *Gomilica*; i na toj ja mislim bilo je po koj stećak, a to sudim po tomu, što je nizka ali na široko zaokružena. Istim putem kod njive zvane *Veli Vrh*, a to bliže Radalječevih kuća, opet je gomila. Vraćajući se sada natrag na misto, gdje je na vojničkomu zemljovidu zabilježen prevoz, to jest na *Stasevici* kod kućerice Ivana Jovice, opet je gomila, a druga je u njivi Ivana Marevića isto na *Stasevici* a uprav uz starih razvalina klačnih zidina, gdje pučka prilaja kaže, da je jednoć bila crkva. Više *Barbivove Staje* na medji medju Pasičinom i Dusiinom s ove strane Jezera (*Setanj*) na vrh glavice opet je gomila, a zovu je *Didina gomila*. Na *Topošnjaku* osamljena glavica iznegj *Stasevice* i *Črnog Huma* druge su dvi. Do napokon idjući k *Dropuljićam* na misto zvano *Kin*, gomila je.

Ovo četeresti osam gomila ja sam isti obašao i razgledao. Možda imade jih još, koje su meni nepoznate, i do kojizih nisam mogao doći, jer sakrivene po baštinam ili po brdinam razpršene, a prilično dosta jih je i težačka ruka uništila u obradljivanju zemalja. Svakako kad se promisli, da sve te gomile nisu drugo van nrtvački spomenici, tada snebiva se čovjek razmišljajući, koliko je moralo njekoć živiti naroda u tom ostranjenome i divljemu predielu. Koj je taj narod bio, koj je dizao slične spomenike, znanstvenost nije izreklu konačnu besidu. Strukovnjaci još se bavu uzporodanjem, i toga načina valja da se i mi držimo, želimo li štogod izvietna o našim gomilam i ostalim neiztumačenim spomenicim izvesti.

Od svijuh spomenutih gomila u selu *Brista-Pasićine* najljipša i najogromnija jest ona, kako rekoh, na gornju stranu župničke crkve. Red nam je daklen malo se okolo iste zabaviti. Ta je gomila kao i sve ostale sastavljena od neistesanih stina svakovrsne veličine, ali opet ne toliko velikih, da nebi se mogao čovik sam zametnuti. Oblika je čunjevita, na vrhu malo plosnata. Promjer je dug 27°.00' a stranica 19°.00'. Ta je gomila spodnevne strane bila nazad malo godina jako izšćecena s namirom urediti i razširiti ukopalište, u kojemu se je s te strane bila uvukla do blizu crkve. Tom se prigodom, kako su mi kazivali, dosta starinskih greba pritresalo, uništilo i zasulo, a kosti tamo amo po istoj gomili razbacalo i opet ukopalo pod stinam, pak i danas imade dosta toga viditi, ali nije mi znao nitko točno kazati, kako su bili poredani ni kako su bili sastavljeni; vele samo, da su u njima ogromne koštjurine ležale. Po onomu, što je odkrito s te strane od gomile, more se lako viditi, kako zemljište, odabrano za podignuće iste, nije n malo savnано nit ma na koj mu drago način priredjeno, već sasvim uzdržano u primitivnomu svom stanju, t. j. nasršeno živicom i valovito. Poslidnji radioci morali su zato one živice poravniti, nabaciti škripove, i za umanjiti radju podzidati čepenak jedno 0^o60 visok, do 2^o00 širok i jedno 8 do 10^o00 dug iz nutrne strane novog sazidanoga ukopališta, tako da dobiveno misto neuporabljivo je u svrhu ukopavanja. Ja sam zato nastavio moja izraživanja na sivero-zapadnoj strani te gomile, malom mukom naišao sam na groblja, koja su bila poredana okolo iste gomile i to tako, da su izgledala poput *tetiva kružnice*. U prvomu redu, na podnožju gomile otvorio sam pet greba; po vrh istih jedno 0^o80' više, izredao se drugi sloj greba, pak opet jedan metar po vrh istih nalazi se treći red. Rek bi, da gori više nema jih, već sama se gomila nadigla i na vrhu splosnula. Grebi su jednostavni, t. j. sastavljeni su od pločastih stina stavljenih satimice jedna do druge po 4—5 sa svake strane a po jednu na svakomu somiću, pokriveni su pak isto tako sa 5—6 dugih i pločastih stina. Sve je pako bilo pokriveno i zasuto stinam, koje sačinjavaju stranice gomile. Grebi su dugi 2^o00, široki 0^o46, a duboki od 0^o36 do 0^o40. U njima nije bilo nego po jedan kostur i to istrunjen i kao da su grebi bili promečani. Glave su bile okrenute prama istoku; dvi koje su bile bolje uzdržane, izvadio sam i poslao jih arkeologičkomu museju u Split na dar. Osobito jedna glava zanimiva je bila porad neo-

bičajnog dolikocefalizma¹ Nad grebim više glave bila je nasadjena stina, koja je virila malo više od ostalih stina, tako da se je moglo odma naići na grob. U grebim osim kostura nije bilo nikakvoga posudja ili nakita; dno je pako bilo zasuto skaljam. S istočne strane gomile nisam mogao naići na nikakvu grobnicu. (Sravni „*Materiaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme*“ 1884 str. 8, gdje je opis sličnog spomenika našasta u Bois-Bouchot (Côte-d'Or).

Petar Kaer.

Kaciga iz rimske dobe.

Ova vrst oružja veoma je riedka iz rimske dobe. Ima ne malo muzeja dosta na glasu, a ipak nisu u stanju izkazati se posjedom rimske kacige, dočim naš muzej imao je već tri, od kojih dvie dapače nose na čelobranu nadpis piknjastimi slovi obilježen, po kom se zna, tko jih je nosio,² a još dva su u predhistoričkoj našoj sbirki raznoga načina. Sve su od bakra. Sada pako pomnožila se je naša rimska sbirka sa još jednim komadom isto od bakra, i to darom kr. ravnateljstva male realke u Mitrovici. Našasta je u Savi blizu Mitrovice (*Sirmium*). I ova nosi nadpis na gornjoj strani čelobrana, koj je i ovdje piknjastimi slovi izrazen:

TREBIAM
VETTI

Po sred oblasti glave diže se čunjasti kuk, na kom je ruka, u kojoj je nješto zabodeno bilo. Pred kukom utvrđjena je pločica, koja je taj nepoznati predmet, možda prjanicu, uzdržavati pripomagala. Sa strane iznad ušiju nalaze se dvie rupice vodoravno položene s jedne i s druge strane, u kojih su zabodeni bili čavli, koji su po svoj prilici zavratnik pridržavali, a iznad tih rupica još jedna, i sred čelobrana jedna. U ostalom sačuvan je dosta dobro. Visok je 0.17 cm., a promjer mu doli 0.22. S. Ljubić

¹ Uz nekoliko predmeta iz kamene dobe, još iz bronzene (1 otku, 1 toku, 1 zapinjaču) i гвозdene (1 ključ); uz to starih jaspri. Žao mi je što Bulletin nije barem spomenuo.

² V. Inscriptiones quae Zagrabiae in museo nationali asservantur. Collegit prof. S. Ljubić director eiusdem musei. Zagrabiae 1876. p. 52.